

LOODUSKASUTUSE JA -KAITSE KORRALDUS EESTI VABARIIGIS (KUNI 1940. AASTANI)

Valter Tellis

Eesti Vabariigi praeguse turumajandusele ülemineku perioodi üheks sõlmküsimumuseks on keskkonnakaitse. Algas ju meie laialdasem iseseisvumise eest võitluski fosforiidiprobleemist 1980. aastate teisel poolel. Nüüd, mil laieneb privatiseerimine, otsitakse ja leitakse lahendusi teravatele ökoloogilistele probleemidele. Selleks võib mõningat eeskuju pakkuda ka Eesti Vabariigi 1930. aastate looduskaitseeseadusandlus ja loodushoiu korraldus. Selles on hulgaliselt nii looduskasutuse eetilisi kui ka esteetilisi aspekte.

Kuid alustame juba varasemast ajast. Looduskasutuse ja -kaitse üksikvaldkondi ja probleeme on Eestis püütud lahendada õiguslike aktidega juba möödunud sajandil. Nii töötasid esimesi kalapüügieeskirju välja Tartu Ülikooli kasvandikud Karl Ernst von Baer ja Carl Aleksander Schultz. Esimene korraldas Peipsi- ja Läänemere-ekspeditsioone aastatel 1851–1852, uurides kalakaitset. C.A. Schultz oli majandusspetsialist ja nimekas loodusvarade uurija.

20. saj. esimese kümnendi lõpust algab Eesti teadusliku looduskaitse ajastu. Vilsandi tuletorni hooldaja Artur Toom korraldas alates 1906. aastast merelindude kaitset Vaika saarel. Kehtestati linnunurade korjamise keeld Riia seebivabriku ja kondiitriärde tooraineks. 1910. a. rentis Riia Loodusuurijate Selts Vaika saared ja muutis need ornitoloogiliseks kaitsealaks.

Järgneval perioodil, kuni Eesti Vabariigi algaastateni, ei täheldata Eesti territooriumil looduskaitsetegevuses märkinisväärselt peale Tartu Ülikooli Loodusuurijate Seltsi tegevuse. Mainitud selts loodi juba 1858. a. Alates 1920. aastast muutus selts looduskaitsealaste ettevõtmiste keskuseks. Sellesuunalist tegevust juhtisid rektor prof. Henrik Koppel, prof. Johannes Piiper ja prof. Heinrich Reichenbach-Riikoja.

Looduskasutuse ja -kaitse õiguslik reguleerimine Eesti Vabariigis algas juba iseseisvumise teisel aastal, s.o. 1919. a. Reguleeriti eelkõige kalapüüki ja jahindust.

Esimeseks sellealaseks aktiks oli Toitlustusministeeriumi määrus kalapüügi kohta (RT. 1919. Nr. 27). Kalu lubati püüda siseveekogudes ja rannavetes loa alusel, mille andmise õigus oli mainitud

ministeeriumil või tema volitatud omavalitsusasutusel. Teatud osa kalu kohustati müüma Toitlustusministeeriumile. Keelati püüda lõhesid pikkusega alla 18 tolli (1 toll = 2,5 cm), angerjaid alla 14 tolli, siiga alla 8 tolli, vähki alla 5 tolli. Kehtestati ka mitmete teiste kalaliikide (koha, linask, vimb jt.) pikkuste alammäärad.

Määrati ka kohustuslikus korras ministeeriumile müüdavate kalade hind (nt. angerjas 1 mark ja 60 penni kg, silm 15 penni tk.).

Jahipidamislubade väljaandmise ja kasutamise määrase kinnitas Eesti Vabariigi Valitsus 27. juunil 1919. a. (RT. 1919. Nr. 43).

Eespool toodud kalapüügi määrust täiendati 17. novembril 1919. a., selles keelati:

- kasutada kala püüdmiseks lõhkeainet ja uimastavaid aineid;
- leotada linu ja pesta nahku järvedes ja jooksvates vetes;
- kasutada sääsa Emajões ja Jõesuus.

Oli ka teisi keelde. Puirati ahingu (västra) kasutamist. Määrati vastutus, mis võis olla kas kohtulik, püügilubade äravõtmine või püügiiristade konfiskeerimine. 1919. aastasse kuulub ka määrus kalapüügi korraldamisest Virtsjärvel (Vörtsjärvel), Emajöel ja Peipsil.

Vabariigi algaastate kalapüügikorralduses pakub huvi veel Põl-lutöoministeeriumi määrus 24. aprillist 1920. a. (RT. 1920. Nr. 59/60). Selle järgi anti kalapüügi luba ainult veekogu omanikule, rentnikule või alarentnikule. Seega süvendati eraomandi puutumatus, omaniku eelisõigusi. Erandiks olid käsiõngedega kalapüügi load, mis lubati välja anda enne veeomaniku loa saamist ja need kehtisid üle riigi. Selle määreusega keelati ahingu kasutamine kalapüügil ja seda lõplikult. Kehtestati ka kalapüügi lubakirjade maks. Näiteks nooda kasutamise luba maksis esimesel kuul 15 marka, järgnevatel 5 marka, käsiõnged luba esimesel kuul 3 marka, järgnevatel 1 mark kuus.

Järgnevatel aastatel jätkati kalapüügi ja jahinduse korralduse täiustamist ja detailiseerimist (nt. veekogude haaval, sh. Jägala jõel jt.), laienes reguleeritavate loodusvaldkondade hõlmatas.

Olulisim Eesti Vabariigi looduskaitse korralduses järgnes 1935. a., mil Riigivanema (K. Päts) dekreediga 11. detsembril 1935. a. võeti vastu looduskaitse seadus (RT. 1935. Nr. 106). See oli tähelepanuväärne õigusakt, millega korraldati klassikalist looduskaitset, selle juhtimist ja kontrolli.

1935. a. looduskaitse seaduse üldeskirjades antakse looduskaitse otstarve (eesmärk), milleks oli "looduse iseloomustavate moodustiste ... alalhoid ja kaitse". Looduse iseloomustavate moodustiste all mõeldi maastikuõisi, maapinnavorme, taime- või loomaliigi esindajaid, eluta looduse esemeid.

Looduskaitset korraldasid ja teostasid järgmised organid:

- Riigiparkide Valitsus;
- Looduskaitse Nõukogu;
- looduskaitse inspektor;

- looduskaitse usaldusmehed.

Riigiparkide Valitsuse ülesanded looduskaitse küsimustes:

- üldjuhtimine ja korraldamine;
- looduskaitse alla võetud objektide registri pidamine;
- Looduskaitse Nõukogu otsuste elluviimine ja täitmine;
- juhtnõõride andmine looduskaitse inspektorile ja teistele looduskaitsega tegelevatele isikutele.

Looduskaitse Nõukogu asus Riigiparkide Valitsuse juures ja tema koosseisus olid esindajad haridus- ja sotsiaalministeeriumist, kohutuministeeriumist, majandusministeeriumist, põllutööministeeriumi riigi maade ja metsade valitsusest, siseministeeriumist, igaühest üks. Neile lisandusid Riigiparkide Valitsuse direktor ning kaks Tartu Ülikooli õppejõudu (Ülikooli valitsuse määramisel).

Nõukogu tööst võttis sõnaõigusega osa ka riigikontrolli esindaja.

Nõukogu ülesanded:

- seisukoha võtmine looduskaitse üldküsimustes;
- looduskaitsealaste sundmääruste, projektide läbivaatamine;
- juhtnõõride andmine looduskaitseinspektorile ja teistele looduskaitse teostajatele;
- looduskaitse inspektori kandidaatide ülesseadmine;
- looduskaitse objektide registrisse võtmine, registrist kustutamise või nende ulatuse muutmise ettepanekute tegemine.

Nõukogu otsused esitati riigisekretärile, kes pärast põllutööministri arvamuse saamist esitas need kinnitamiseks vabariigi valitsusele.

Looduskaitse Nõukogu esimeseks esimeheks oli prof. Teodor Lippmaa (1892–1943), kes oli ka seaduse üks väljatöötajatest.

Vabariigi looduskaitse inspektor kuulus Riigiparkide Valitsuse koosseisu, alludes selle direktorile. Ametisse määras inspektori aga Riigisekretär. Kandidaadil pidi olema ka looduskaitse- või metsateadusala kõrgharidus. Tema ülesannetesse kuulusid:

- looduskaitse praktiline korraldamine;
- ettepanekute tegemine Riigiparkide Valitsusele ja selle kaudu Looduskaitse Nõukogule;
- looduskaitse propageerimine.

Esimeseks looduskaitse inspektoriks sai dr. Gustav Vilbaste, kes oli ajakirja "Loodusvaatleja" toimetaja. Erilist huvi pakub looduskaitse usaldusmeeste koht. Nad nimetati looduskaitse inspektori ettepanekul Riigiparkide Valitsuse direktori poolt. See oli auamet (tasuta). Ülesannetesse kuulusid:

- teatada haruldaste loodusesemete leidudest;

- valvata oma piirkonnas looduskaitse teostamise üle ning teatada looduskaitse inspektorile või teistele võimu- ja valitsemisorganitele looduskaitsealaste seaduste, määruste, eeskirjade rikkumisest;

- abistada looduskaitse propageerimisel looduskaitse inspektorit.

Usaldusmeesteks võisid olla nii riigi kui ka omavalitsuste ametnikud.

Seadusega keelati igasugune tegevus, mis oleks kahjulik registris olevale maa-alale või veekogule. Erandjuhul võis vabariigi valitsus sundvõõrandada eramaid ja veekogusid, vabastada neid looduskaitse objektide maksudest jms.

Käsitletud seadusest veelgi täiuslikum ja huvipakkavam on Riigihoidja 25. märtsi 1938. a. dekreediga antud loodushoiu seadus (RT. 1938. Nr. 31). Dekreedile kirjutasi alla Riigihoidjana K. Päts ja sotsiaalministrina O. Kask. Seaduse üldeskirjades määratletakse loodushoiu mõiste. Loodushoiuks arvati:

- looduskaitse (sama, mis 1935. a. seaduse määratluse järgi),
- loodusilu säilitamine ning arendamine.

Viimase all mõisteti "... avalikkude parkide, aedade ja iluväljakute asutamist, kaunistamist, säilitamist ja korraldamist, samuti kodukaunistamist, mille eesmärgiks on kodumaa välisilme, eriti liikumisteede, raudteejaamade ja sadamate ümbruse välisilme tõstmine". Seadusega viidi sisse muudatused loodushoiu korralduses. Kõrgemaks loodushoidu korraldavaks organiks määrati Riigiparkide Valitsuse asemel sotsiaalministeerium. Looduskaitse Nõukogu muudeti Loodushoiu Nõukoguks uue koosseisulise struktuuriga. Toimus ka juhtimisfunktsioonide osaline üleandmine maakonna ja linnade valitsemisorganitele. Uueks institutsiooniks said kodukaunistamise komiteed. Säilitati looduskaitse usaldusmeeste staatus.

Sotsiaalministeerium hakkas teostama loodushoidu vabariigis läbi Loodushoiu ja Turismi Instituudi (sotsiaalministeeriumi struktuuris). Ülesanneteks määrati lisaks 1935. a. Riigiparkide Valitsuse omadele:

- avalike parkide, aedade, iluväljakute asutamise, säilitamise, korrastamise ja kaunistamise üldjuhtimine;
- kodukaunistamise propageerimine.

Loodushoiu Nõukogu asus mainitud instituudi juures ja tema koosseisus olid selle instituudi direktor (esimees), looduskaitse inspektor, parkide inspektor, majandusministeeriumi, haridusministeeriumi, teedeministeeriumi, siseministeeriumi, põllutööstusministeeriumi, Eesti Linnade Liidu, Maaomavalitsuse Liidu esindajad, Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud. Seega kokku 12 liiget. Nõukogu funktsioonid olid analoogilised 1935. a. seaduses

määratuga, hõlmates lisaks looduskaitsele ka loodusilu säilitamisega seonduvat.

Maakondade ja linnade omavalitsusorganite asjakohaste funktsioonide laiendamine tähendas loodushoiu juhtimise de-
tsentraliseerimist. Nad pidid oma administratiivpiirkonnas korral-
dama parkide jms. asutamist, korrashoidu (v.a. riigipargid) ning
juhtima kodukaunistamist.

Kodukaunistamise komiteed olid uueks institutsiooniks ja peak-
sid huvi pakkuma ka praegu. Need moodustati linna, alevi või val-
lavalitsuste juurde ning koosnesid viiest liikmest. Nendest kaks olid
omavalitsuse esindajad ja kolm seltskonnategelased. Viimased pi-
did elama selles administratiivpiirkonnas. Komiteede ülesannetes
kuulus kodukaunistamistööde teostamine ja propageerimine. Ko-
dukaunistamise komiteed korraldasid kodukaunistamise konkursse.
Kodukaunistamine võttis suure haarde ning selle jäljed on vaid vä-
hesel määral säilinud tänapäevani.

Looduskaitse usaldusmeeste staatus jäi enamvähem samaks
1935. a. seaduses sätituga, vaid selle muudatusega, et nad alluta-
ti Loodushoiu ja Turismi Instituudile.

1938. a. seaduses oli uudsena alaosa "Loodushoiu teostamise
kulud". Need kanti kas riigi, maakonna või linna eelarvest. Sot-
siaalmistriteeriumil oli õigus anda kohalikele omavalitsustele rahalist
toetust. Määrati riigiparkidest (need allusid nüüd Loodushoiu ja
Turismi Instituudile) saadavate sissetulekute vormid. Need olid järg-
mised:

- parkide, maa-alade obroki- ja rendimaks;
- neil maa-aladel olevate hoonete üürimaks;
- kasvuhoonete, puukoolide, puuvilja- ja lilleaedade ärilisest
tegevusest kujunevad sissetulekud;
- muud sissetulekud.

Neid vahendeid võis kasutada riigiparkide arendamisega seotud
kulude katteks.

Seaduse looduskaitse teostamist käsitlevasse ossa oli lülitatud
1935. a. seaduse rangusega selliseid sätteid nagu rendilepingute lõ-
petamine, sundvõõrandamine jt. võimalusi looduskaitse tagamiseks.

Nõukogude võimu kehtestamisega Eestis 1940. aastal lam-
mutati Eesti Vabariigi loodushoiu organisatsioon ja looduskaitse
õigusliku reguleerimise aluseks sajd eelkõige Vene Föderatsiooni
seadusandlikud aktid (koodeksid). Kommunistliku Partei ideoloogia
(sotsialismi tingimustes ei tule puudu loodusressurssidest jms.),
administratiivsed juhtimismeetodid, ametkondliku juhtimise ja pla-
neerimise prioriteet territoriaalse üle jm. on põhjustanud Eestis
ökoloogilise kriisi. Kõrvuti loodusressursside otstarbeka kasutamise
ja kaitse korraldamisega meie vabariigis tuleks juba varakult hakata

mõtlema 1938. a. loodushoiu seaduse laadis kodukaunistamisele, vabariigi elanikkonna, eriti noorte ilutunde arendamisele (taastamisele) loodusilu kaudu.

ORGANISATION DES NATURSCHUTZES IN DER ESTNISCHEN REPUBLIK (BIS 1940)

Valter Tellis

Zusammenfassung

Eine der Grundfragen beim Übergang zur Marktwirtschaft in der Estnischen Republik ist der Umweltschutz. Für die Lösung dieser Probleme ist die entsprechende Gesetzgebung der Republik in den 30er Jahren interessant. Das bemerkenswerteste war das 1938 erlassene Gesetz über die Naturpflege. Dieses Gesetz umfaßte und regulierte außer dem traditionellen Naturschutz auch die Erhaltung und die Förderung der Naturschönheit. In den Gemeinden und Städten wurden die Heimverschönerungsvereine gegründet. Für die Durchführung der Naturpflege war das Sozialministerium verantwortlich. Im Artikel werden noch weitere Lösungen des Umweltschutzes in der Estnischen Republik bis 1940 behandelt.

ОРГАНИЗАЦИЯ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (до 1940 года)

Вальтер Теллис

Резюме

В переходном периоде на рыночную экономику в Эстонской Республике одной из узловых проблем является охрана окружающей среды. В улучшении природопользования республика имела определённый опыт уже в 30-ых годах. Автор статьи излагает развитие устройства охраны природной среды на территории Эстонии, начиная с начала века. Подробно рассматриваются законы Эстонской Республики 1935 и 1938 годов об охране природы.

11 декабря 1935 года декретом президента республики принят закон об охране природы. Этот закон регулировал классическую охрану природы, её управление и контроль: Высшим

оргном управления в этой области стало Управление государственных парков.

25 марта 1938 года приняли новый, более совершенный закон: уникальный закон об охране природы. Особое внимание привлекает та часть закона, где рассматриваются развитие и сохранение красоты природы. Создали комитеты благоустройства. Закон 1938 года в некоторой части децентрализовал управление охраны природы в республике. Большие полномочия получили уезды и города. Высшим органом управления природопользования установили министерство социального обеспечения. Закон содержит много ценного, заслуживающего внимания и в настоящее время.